

Le Roys gedachte goed actueler dan ooit

Special Groene Sector Vakbeurs

Gezamenlijke inkoop gemeenten groeit

Tweede deel serie over trekproeven

Serie: Jong talent interview oude meester

In een reeks artikelen geeft Tuin en Landschap de kans aan verschillende 'jonge talenten' om één van hun voorbeeldfiguren uit het vak, een 'oude meester' te interviewen. In deze tweede aflevering stelt Hannah Schubert vragen aan Rob Hendriks over Louis le Roy.

► **Hannah Schubert** volgde van 2010 t/m 2014 de master Landschapsarchitectuur aan de Academie voor Bouwkunst in Amsterdam. Met haar afstudeerwerk 'Tweede Natuur' won ze twee prijzen: de Eindwerkprijs 2015 van de Amsterdamse Hogeschool van de Kunsten en de NRP Masterprijs 2015 van het Platform voor Renovatie en Transformatie. Bovendien kreeg ze bij de Archiprix 2016 een eervolle vermelding. In Tweede Natuur biedt Schubert een langzaam alternatief voor transformatie of sloop van vervallen gebouwen. Door slechts een paar ingrepen transformeert het Scheringa-museum in Opmeer tot een ecologisch refugium voor planten en dieren. Schubert werkt sinds 2012 bij ontwerp- en ingenieursbureau Carve in Amsterdam.

► **Rob Hendriks** is architect bij bureau DAAD en Stadsbouwmeester van Enschede. In 1990 studeerde Hendriks af aan de TU Delft, daarna werkte hij vijf jaar bij architect Lucien Kroll in Brussel, vriend en geestesverwant van Louis le Roy. Via Kroll raakte Hendriks goed bevriend met Le Roy toen hij in 1994 naar Groningen vertrok. Toen op initiatief van Le Roy in 2001 Stichting Tijd werd opgericht om zijn nalatenschap verder te ontwikkelen, nam Hendriks zitting in het bestuur; na vier jaar gaf hij het stokje weer over. Ook is Hendriks een aantal jaar bouwmeester geweest van het Le Roy-project aan de Kennedylaan in Heerenveen.

Rob Hendriks

'Le Roys gedachtegoed actueler dan ooit'

Jong Talent Hannah Schubert interviewt Rob Hendriks over oude meester Louis le Roy (1924-2012), tijdskunstenaar, filosoof en 'ecotect'. Zonder vooropgezet plan bouwde Le Roy aan zogenoemde eokathedralen met wat hij voorhanden had aan materiaal, kennis en energie. „In dat opzicht is zijn gedachtegoed actueler dan ooit.”

Tekst Miranda Vrolijk

Beeld Peter Wouda en Miranda Vrolijk

Door haar afstudeerwerk 'Tweede Natuur' raakte Hannah Schubert gefascineerd door Louis le Roy. In haar scriptie onderzoekt Schubert hoe je vervallen gebouwen deels geregisseerd kunt transformeren naar landschap. Dit zal uiteindelijk met elk gebouw gebeuren zodra je het aan zijn lot overlaat. Door kleine ingrepen kun je dit proces versnellen. Een gebouw kan een oase in het landschap worden omdat het zijn eigen natuurtype aantrekt. Dit voortbouwen op wat er al is zonder vooropgezet plan en de natuurlijke processen een handje helpen, ziet Schubert terug in het werk van Le Roy, bouwver van verschillende eokathedraalprojecten in het Noorden van het land (zie kader). Evenals het op een andere manier waarderen van onze omgeving, door de waarde niet uit te drukken in geld, maar in schoonheid en ecologie.

Toen Schubert in 2013 met haar onderzoek begon, was Louis le Roy een jaar eerder overleden. Toch koos ze hem als oude meester, omdat ze benieuwd is naar zijn beweegredenen, zijn gedachtegoed en zijn leven. Interviewpartner is architect Rob Hendriks. Jarenlang trok hij met Le Roy op, nadat hij door de Belgische architect Lucien Kroll bij hem was

Onderwerp van gesprek zijn de eokathedraal-projecten van Louis le Roy. Hierin werken mens, dier en plant eindeloos samen. Met de nadruk op eindeloos: de tuinen van Le Roy zijn nooit af en ontwikkelen zich altijd door, zoals de eokathedraal in Mildam.

geïntroduceerd.

Schubert: Wat was de connectie tussen Lucien Kroll en Louis le Roy?

Hendriks: Le Roy en Kroll bouwden beiden aan projecten die zich in de tijd evolueerden, Kroll met zijn gebouwen en Le Roy met zijn tuinen. Bij diverse projecten heeft Kroll Le Roy erbij gevraagd. Bijvoorbeeld in de jaren zeventig toen hij voor de Universiteit van Leuven samen met studenten een aantal universiteitsgebouwen ontwierp. Le Roy heeft daar hetzelfde gedaan als in Heerenveen, hij is samen met studenten puin gaan verzamelen, stenen gaan stapelen en heeft stukken ingezaaid.

Schubert: Kwam de betrokkenheid van Le Roy bij dit soort projecten voort uit zijn fascinatie voor de natuur?

Hendriks: Le Roy zag natuur als een tijdelijke verschijningsvorm die voortdurend in verandering is. Het ging hem alleen maar om het proces. Dat beeld waar

mensen verliefd op worden, dat boeide hem helemaal niet. 'O mooie tuin heeft u hier', als je hem boos wilde krijgen, moest je dat zeggen! Zijn grootste succes is als bijvoorbeeld in Mildam biologen komen, die de hele toestand daar inschatten op tweehonderd jaar oud. Terwijl het maar 45 jaar oud is, het is pas in 1970 begonnen. Hij heeft die versnelling weten te bewerkstelligen, door precies die dingen te doen, die de natuur al van plan was te gaan doen. **Schubert:** Ziet Le Roy die natuur als bijproduct of heeft hij die versnelling in gang gezet vanuit zijn liefde voor de natuur? **Hendriks:** Hij is niet die botanicus die al de Latijnse namen weet en etaleert. Niet lang voor zijn dood liep ik met hem door zijn tuin in Oranjewoud. Dan wees hij op een frambozenstruik die er veertig jaar over had gedaan om te verkassen, die was zelf aan het zoeken naar de meest optimale plek. Van dat soort dingen kon hij heel erg genieten. Hij is niet zozeer gefascineerd

door de schoonheid van de natuur, maar meer door de kracht van de natuur. Het vermogen om te overleven.

Schubert: Bij het vormgeven van onze gebouwen en het inrichten van onze buitenuimte is alles erop gericht om verval zo lang mogelijk buiten te houden. Terwijl verval onderdeel is van ons. Hoe kunnen we dat systeem wat lossen laten? Hoe ging Le Roy daarmee om?

Hendriks: In zijn boek *Natuur uitschakelen, natuur inschakelen* dat in 1973 verscheen, zegt hij dat het systeem waar wij met zijn allen inzitten – die fixatie op een af eindbeeld en beheersing daarvan – dat dat prima is. Maar elk systeem heeft een tegenhanger nodig om te kunnen overleven, want als een systeem alleen maar in een soort monofunctionele rechtlijnigheid doorgaat dan zit er nooit meer ontwikkeling in. Hij eist daarom van de wereld dat 1% als een tegenkracht wordt ingericht. Ik

weet niet of hij het prima had gevonden als dat bijvoorbeeld zelfs 80 en 90% zou zijn geworden, maar ik ben er zeker van dat hij niet wilde dat dat het complete nieuwe systeem wordt. Bij hem gaat het altijd over symbiotische constructies, daarom is jouw afstudeerscriptie ook zo interessant, omdat het over meerdere lagen gaat, de ene laag is niet weg, maar de nieuwe laag bouwt erop voort. Die twee gaan samen. Le Roy en dat zie ik ook bij Kroll, heeft een soort grenzeloze acceptatie van alles, hij bouwt nieuwe dingen door ergens op voort te borduren. Door te analyseren wat er al is. **Schubert:** Hoe staat het vak er nu voor, ik zie namelijk wel een verschuiving richting Le Roy, is zijn gedachtegoed vergeten of juist geland? **Hendriks:** Wat ik in de architectuur zie – waarin ik het meeste thuis ben – is dat in veel gevallen de oude manier van denken niet meer werkt. Die ontwikkeling ous

stijl, waarbij er één iemand is, met één programma, een zak geld en een tijdsmoment waarop het af moet zijn. Le Roy improviseerde continu met wat er voorhanden was aan materiaal, kennis en energie. Dat vond ik schitterend. Om een voorbeeld te geven: geregeld dumpte er in Mildam een vrachtwagen het restmateriaal van stratenmakers, de ene keer waren dat driehonderd trottoirbanden, een andere keer stoeptegels, stukken metselwerk of oude funderingen. En altijd als die man kwam en hij kliepte die hele berg om, dan zei Le Roy: 'Dat is precies wat we nodig hebben' en dan ging hij ermee aan de slag. Of er diende zich op de Kennedylaan een school aan die mee wilde doen en dan paste hij dat op de een of andere manier in. Ik merk dat dat nodig is – het gebruiken van wat voorhanden is - om processen überhaupt van de grond te krijgen. Daarin is het gedachtegoed van Le Roy superactueel.

Schubert: Kun je een voorbeeld geven?
Hendriks: Mijn bureau is betrokken bij de inrichting van 40 ha weiland bij Ten Boer, een forenzengemeente op 10 km van Groningen. De gemeente heeft dit weiland gekocht om een nieuwbouwwijk te bouwen, maar acht jaar later is er nog geen enkele woning gebouwd. De gemeente wist ook niet precies wat ze er nu mee wilde, iets groens, iets duurzaam. Wij, mijn twee partners en ik, hebben tijdens een bewonersbijeenkomst van de

wethouder heel grootmoedig van haar de ruimte gekregen om te peilen welke ideeën er onder de bewoners leven en om te kijken of we die bij elkaar kunnen brengen. Dat was in februari 2014, afgelopen maand is er een contract getekend door de gebiedscoöperatie Woldwijk, de gemeente en de provincie. Het hele gebied is overgedragen aan de coöperatie. We hebben nu zo'n vijftien initiatieven waar we mee gaan beginnen, van boeren met vleeskoelen waarop je een abonnement kunt nemen tot een moestuinproject, een lokale energiecoöperatie en een proeftuin voor aardbevingsbestendige bouw. Ook in andere van dit soort rug-tegen-de-muur-situaties kun je eigenlijk niet meer in één keer tot een oplossing komen. Bijvoorbeeld dorpen die door krimp te maken hebben met leegstand. We moeten nu oefenen met een ongewisse toekomst. We willen iets, we weten niet wat, maar die eerste stap die kunnen we net overzien. Als we die genomen hebben, dan kijken we verder en zetten we de volgende stap.

Schubert: Dat zelf organiserend vermogen van een gemeenschap, is dat ook een link met Le Roy?
Hendriks: Ja, Le Roy wilde dat mensen weer grip kregen op hun leefomgeving. Dat, én die stapsgewijze ontwikkeling, je hebt meer een idee dan een afgerond beeld.

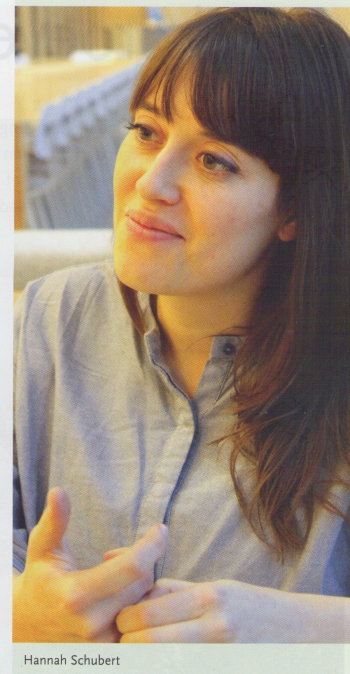
Schubert: In mijn afstudeerwerk wil ik

mensen meenemen, laten zien dat de transitie van een verlaten gebouw een stapsgewijs proces is. Ik ben ervan overtuigd dat als je mensen de tijd kunt om te wennen aan die nieuwe situatie, je medewerking in plaats van tegenwerking krijgt. Dat zie ik ook in het werk van Le Roy. In eerste instantie waren zowel de gemeente als de bewoners niet heel enthousiast over zijn plannen en later is dat veranderd.
Hendriks: Jouw betoog klopt, ik ben het er ook erg mee eens, maar het is natuurlijk reuze lastig om daar vóóraf ruimte aan te geven, want daarmee kun je vreselijk struikelen. Dat is met name voor politici heel vervelend. Hoe vaak Le Roy niet verzoeken heeft gehad van steden uit Duitsland of Zwitserland dat zij op een Gartenschau ook zo'n schitterende tuin wilde, hoeveel dat dan ging kosten en vooral wanneer het klaar zou zijn. Het enige wat Le Roy zei, was: 'Ik wil vijftien jaar de tijd, minstens', dan waren ze snel uitgepraat. Overal waar de ecokathedraal door hebben mogen gaan, daar heeft het zo uitteppakt als jij vertelt, daar zijn de bewoners er zelf mee verder aan de slag gegaan. De wijk Lewenburg in Groningen bijvoorbeeld waar 6,5 ha groengebied door Le Roy is ontwikkeld. Hij is daar samen met bewoners tien jaar lang mee aan de slag geweest, heeft vijvers gegraven, puin gestort, bloemzaad gezaaid en wilgen geplant. Uiteindelijk is hij daar door de nieuwe wethouder weggebojond,

maar de bewoners zijn zonder hem doorgegaan. Een stuk of twintig initiatieven onder leiding van de stichting LeRoy Groningen lopen daar nu nog steeds: je hebt een pinetum, kinderboerderij, een speeltuin, volkstuincomplexen en boomgaarden. Hele binnentuinen zijn door bewoners zelf voorzien van barbecuekuiten en zitplekken.
Schubert: Dat is eigenlijk het ideaal, Le Roy heeft het proces in gang gezet en het is overgenomen door de mensen zelf.
Hendriks: Ja, Lewenburg is in dat opzicht zijn meest succesvolle project, al heeft Le Roy dat tijdens zijn leven nooit beaamd, want hij was zeer getroffen door hoe hij daar is weggestuurd.

Schubert: Le Roy bouwde zonder vooropgezet plan. Door het stapelen van stenen ontstonden er structuren die behoorlijk architectonisch zijn. Over één van de nieuwere bouwwerken 'De Poort' in Mildam zijn de meningen verdeeld. Ik vind hem echt prachtig. Wat vind jij daarvan?
Hendriks: Het is een prachtig, indrukwekkend object, dat is ontegenzeggelijk waar. Maar hij past helemaal niet bij Le Roy. Het is namelijk een af-ding! Le Roy bouwde bijvoorbeeld altijd onder een bepaalde hoek met die steentjes, dan kwam er grond achter, en dat was precies de goede hoek om op het bouwwerk natuur te laten ontwikkelen en om

hem overeind te houden. Dit bouwwerk echter is met een waterpas aangelegd en heeft een horizontale bovenkant, terwijl bij Le Roy die stapels altijd net als bij de Grieken eindigen met een soort steekende uit het beton, want er kan nog wel eens een verdieping op gebouwd worden. De twee bouwers hebben hier anderhalf jaar aan gewerkt en toen ze klaar waren, wisten ze niet meer wat ze moesten doen. Zij hadden hun ding gedaan. Die ontdekten zelf ook: wat moeten we nu?
Schubert: Die verleiding is wel heel begrijpelijk, de neiging om te plannen en om naar iets toe te werken.
Hendriks: Ja, of om iets achter te laten. Het is ook zeker leuk om te kunnen zeggen 'dat object heb ik gemaakt'. Dat is boeiender dan wanneer je zegt 'ik heb hieraan meegewerkt, ik was er bij'. Als je in lange tijdstrajecten denkt, dan komt het overigens wel weer goed met die Poort. Hij zal als vanzelf opgaan in het grotere geheel. Er zal van alles in en op gaan groeien, delen zullen afbrokkelen en er komt ooit een keer een volgende groep mensen die verder gaat op het punt waar de vorige gebleven is. En over tien jaar moet je nog zoeken om hem terug te vinden. 'Hij moet weg', dat zou Le Roy dus nooit hebben gezegd, hij was ervan overtuigd dat er uitsluitend voortgebouwd zou moeten worden op hetgeen er al is. <

Hannah Schubert

Gebruikmaken van wat er voorhanden is aan materiaal, kennis en energie: dat betekent ook het op initiatief van omwonenden laten plaatsvinden van dansvoorstellingen en muziekfestivals in de ecokathedraal.

Het bouwwerk 'De Poort' in de ecokathedraal van Mildam is indrukwekkend, maar hij is niet gebouwd zoals Louis le Roy te werk ging, 'het is namelijk een af-ding'.

Louis le Roy (1924 - 2012)

Louis le Roy is de bedenker van de 'ecokathedraal'. Dit is een plek waar mens, plant en dier eindeloos samenwerken. Het gebied wordt met behulp van vrije energie (dus zonder hulp van machines maar alleen met spierkracht) bewerkt. Van duurzaam herbruikbaar materiaal worden bouwwerken gemaakt. De stenen worden los gestapeld zodat dieren en planten de tussenruimtes kunnen gebruiken om er zich te vestigen. Er wordt zonder plan gewerkt en een eco-kathedraal is nooit af. In Friesland en Groningen zijn verschillende ecokathedrale projecten in ontwikkeling waarvan Le Roy de grondlegger is. De eerste ecokathedraal is sinds 1970 in ontwikkeling in Mildam. Daarnaast is er aan de Kennedylaan in Heerenveen een Le Roy-tuin. In 2005 heeft Le Roy met de gemeente hierover een contract ondertekend voor een periode van honderd jaar waarin is afgesproken dat Stichting Tijd deze tuin beheert. Op beide plekken zijn welkelijks bouwers aan de gang. Een derde project is de Groningse wijk Lewenburg waar sinds de jaren '70 een ecokathedraal-proces in gang is gezet. Beheerder en ontwikkelaar van het gedachtegoed van Le Roy is Stichting Tijd. Zij zet zich niet alleen in voor de bestaande ecokathedraalen, maar adviseert ook over nieuwe projecten. Zo is onder meer de 'ecokathedrale bestemming' als term in een bestemmingsplan ontwikkeld.

